

Purkyňův návrat z Vratislavi do vlasti po 27 letech

V rozhovoru několika přírodovědců o Janu Evangelistu Purkyňovi, v němž se diskutovalo o jeho dlouho marném úsilí o návrat, jsem vyslechl slova: „Patrně ho v Praze nechťeli, protože odešel vyučovat do Německa, místo aby se věnoval péči o vzdělání českých studentů.“

Kdo si tedy Purkyňovu přítomnost v Praze nepřál a kdo jeho příchod do vlasti podporoval? Najdeme odpověď v dostupných archivech?

Purkyňův jmenovací dekret podepsal pruský král 24. ledna 1823 a Purkyň odjíždí z Prahy s vědomím, že vratislavská univerzita si jeho jmenování nepřála, jejím kandidátem byl profesor Franz von Paula Gruithuisen z Mnichova (1774–1852).

I když se Purkyňovi daří postupně otupit hroty nepřítelů jeho univerzitních kolegů, přesto se ve Vratislavi necítí dobře a myšlenky na odchod se objevují stále častěji. Nejraději by se vrátil do Prahy, ale tam je na lékařské fakultě personální situace neutěšená. Nejvyšší pražský purkrabí hrabě Karel Chotek (1783–1868) v dopise z r. 1831 císaře ponížně žádá o obsazení několika volných profesorských míst na univerzitě. Císař František I. Rakouský v odpovědi slibuje nápravu a potvrzuje předešlé Chotkovy žádosti z let 1827, 1829 a 1830. Purkyň, který udržuje korespondenci se svými pražskými přáteli, je si této situace vědom a hledá možné uplatnění jinde. V berlínských archivech objevil Otakar Matoušek údaje o Purkyňově zájmu o místo v německém Halle (Univerzita Martina Luthera) nebo jeho úvahy o možném odchodu na některou švýcarskou univerzitu. O snaze získat Purkyňeho do Varšavy (tehdy pod kontrolou Ruska) píše Josef Sajner a Oldřich Ferdinand. Purkyň ve vzpomínkách zmiňuje, že ruský

1 Současný pohled na budovu univerzity ve Vratislavi. Foto M. Stavinoha

ministr školství Sergej Semjonovič Uvarov (1786–1855) uvažoval povolat ho do Ruska: „Ještě, že se to nestalo, byl bych tam snad již dávno utonul.“

Podrobnější zprávy máme o Purkyňově zájmu o volné místo profesora fyziologie v Greifswaldě, na univerzitě, kde působil do r. 1810 profesor Karl Asmund Rudolphi (1771–1832), od r. 1827 jeho tchán. Purkyňův zájem o toto místo se dlouho neutají a profesor porodnictví v Greifswaldě Friedrich August Gottlob Berndt (1793–1854) píše v prosinci 1829 Purkyňovi, zda plánuje přijít na tamní univerzitu a líčí mu podmínky na lékařské fakultě. Berndt zřejmě nevěděl, že Purkyň se již opakovaně radil o úmyslu změnit působiště s Johannem Karlem Schulzem (1786–1869), svým příznivcem z berlínského ministerstva.

Zprávy o Purkyňově chystaném odchodu z Vratislavi se patrně dostaly i do Prahy, neboť Jan Svatopluk Presl (1791–1849, obr. 4) mu v říjnu 1829 psal: „Přijdete do Prahy? Těšilo by nás to velice.“ A v dalším dopise Purkyňovi si Presl povzdychne: „Když pomyslím, jak starý a vetčný muž místo Vám přiměřeně vyplňuje...“. Vetčným mužem je míněn profesor Josef Rot-

tenberger (1760–1834, obr. 3), který od dob Purkyňovy asistentury působí stále na témže místě.

První příležitost vrátit se do Prahy

Starý a vetčný muž 15. června 1834 umírá. Hned následujícího dne informuje Purkyňeho profesor Ignác František Fritz (1778 až 1841, obr. 5), chirurg, u něhož byl Purkyň na klinice v době studií dva roky praktikantem. Ve stručném dopise píše: „Smrt profesora Rottenbergera lehčeji budu snášet, jestliže jeho místo nahradíte Vy. Necht' Bůh brzy Vás přivede k Vašemu příteli Fritzovi.“ Další, tentokrát dlouhý dopis odesílá Fritz 10. července. Popisuje poměry v Praze a sděluje zajímavý postřeh: profesor Ignaz Florian Nadherny (1789–1867, obr. 6), studijní direktor a vládce nad lékařskou fakultou, který dříve zdůrazňoval, jak rád by Purkyňeho získal do Prahy, náhle o něm mlčí. A na volné místo prosazuje profesora Vincence Julia Krombholze (1782–1843, obr. 7; také Živa 2021, 6: CLXIII–CLXIV), současného primáře všeobecné nemocnice. A Fritz uzavírá: „Buď Vás chce Nadherny překvapit lepší nabídkou anebo Vás do Prahy nechce.“ Je to zajímavý postřeh o Nadhernem, s jehož jménem se ještě budeme opakovaně setkávat.

Z Prahy se znovu ozývá v říjnu 1834 Presl: „Jaká to krásná příležitost, příteli drahý, Vy nemáte příčinu žádati k nám, ale my máme mnohonásobnou Vás žádati k nám.“

Následující rok je pro Purkyňeho tragický, 12. února 1835 umírá jeho choť Julie. Dvě dcery zemřely již v r. 1832 a Purkyň zůstává sám se dvěma malými syny. Touha po vlasti se znovu naléhavě ozývá.

Purkyňův bratr Josef Jindřich (1793 – ?), profesor stavitelství na polytechnickém ústavu ve Vídni, mu doporučuje hledat vhodného přímluvce a zajišťuje mu prostřednictvím knížete Augustina Longina Josefa Lobkovice (1797–1842) doporučení na hraběte Kašpara Šternberka (1761–1838). Ten je významnou osobou a jako spoluzakladatel Muzea království Českého, později Národního muzea, mužem s rozsáhlými styky. Na Purkyňovu žádost o podporu Šternberk odpovídá, že pomůže rád vzdělanému krajanovi k návratu do naší vlasti. Je ovšem soukromou osobou a neví, zda jeho vliv bude stačit.

Purkyňovi se podařilo dosáhnout přijetí u hraběte Františka Antonína Kolovrata (1778–1861), který jako ministr vnitra odpovídá i za školství. O svém setkání informuje Františka Palackého (1798–1876). Ministr ho přijal vlídně, ale jeho slova podpory zněla příliš obecně a neurčitě. Zklamaný Purkyň projevuje zájem alespoň o členství v připravované vídeňské akademii, jejíž členové budou placeni. „Do Prahy dokud to tak stojí, jak jsem viděl, se již více třítí nebudu,“ končí svůj list.

Vincenc Julius Krombholz postupně zastával místo profesora anatomie, chirurgie, terapie, soudního lékařství a posléze primáře nemocnice, obsadil volné místo, ale fyziologii dlouho nevyučoval. Vážně onemocněl a zastupuje ho anatom Josef Hyrtl (1810–1894). V prosinci 1842 je Krombholz stižen mrtvicí, což ihned oznamuje Palacký Purkyňemu: „Učiňte nyní vše, čeho třeba, abychom Vás bohdá na jeho místo dostali. Velkou radost bych z toho měl.“

Katedra fyziologie v Praze znovu volná

Vážně nemocný Krombholz umírá 2. listopadu 1843. Jan Svatopluk Presl to sděluje do Vratislavi: „Krombholz byl 4. listopadu pochován a učitelská stolice fyziologie je uprázdněna. Jestli jste nezměnil svůj oumysl s námi pod jednou střešou bojovatí, nemeškejte a rozhýbejte všeliké stroje k uskutečnění té žádosti. Jak rádi bychom Vás měli mezi námi, o tom jste přesvědčen.“

Oddaný Presl píše Purkyňovi znovu 5. března 1844, aby mu podal zprávu o svém setkání s Ignazem Nadherným, pánem nad veškerým zdravotnictvím v Českém království. Nadherný byl dobře zapísán ve Vídni a tyto vztahy s metropolí pečlivě udržoval. Osvědčil se jako pečlivý úředník, byrokrat s autokratickým přístupem k podřízeným. Jeho organizační schopnosti byly obecně uznávány, stejně jako zásluhy o rozvoj všeobecné nemocnice. Nepožíval však sympatie u lékařů, někteří ho dokonce nazývali „jednookým tyranem“, Nadherný totiž na levé oko neviděl, a pro jiné byl intrikánem. Presl o něm píše: „On se divil, že dosaváde nic neslyšel, že vy byste měl ještě oumysl se o tuto stolici ucházeti. Já mu ale řekl, že tomu tak je, že jste psal Türkheimovi.“ Nadherný pak radil, ať Purkyně píše přímo císaři Ferdinandovi a svou prosbu předloží prostřednictvím Kolovrata. Ludvík Türkheim (1777–1846) byl členem dvorní studijní komise, a měl tedy vliv na jmenování nových profesorů.

O setkání s Nadherným informuje Purkyněho také Palacký 12. srpna 1844: „Guberniální rada Nadherný onehdy potkav mě, mnoho se na Vás dotazoval, zvláště o žádosti Vaší k místu po nebožtíku Krombholzovi, já mu o tom nic povědět nemohl a to tuším bylo dobře.“ Purkyně mu obratem odpovídá, že prostřednictvím hraběte Klebelsberga podal prosbu Kolovratovi. „Nevím, zda je radno, aby o tom Nad. zpraven byl, zda se mi, že se štítí mé svobodomyšlnosti.“ Císařský tajný rada, nejvyšší komoří, nejvyšší maršálek země a spoluzakladatel Národního muzea v Praze František Josef Klebelsberg (1774–1857) byl strýcem Purkyňova žáka na Blatné Ferdinanda Hildprandta, který svého bývalého preceptora strýci doporučil.

Klebelsberg měl upřímnou snahu Purkyňovi co nejlépe pomoci, o čemž svědčí dopis Purkyňova přítele Antonína Jaroslava Vrtátka (1815–1892). Ten do Vratislavi 28. dubna 1845 oznamuje: od hraběte Klebelsberga se dozvěděl, že ihned, jak se uvolnila stolice fyziologie, jednal s ministrem Kolovratem o Purkyňově žádosti. Přímluvy však narážely na neústupnost arciknížete Ludvíka Josefa Antonína (1784–1864), který stál v čele tzv. Státní konference, a byl tak faktickým spoluvladařem císaře Ferdinanda Dobrotivého. Vrtátka byl spisovatel, bibliotékař Národního muzea a zastával i místo vychovatele u Roberta Hildprandta na Blatné, tedy stejné místo jako kdysi Purkyně u jeho otce Ferdinanda.

Po tomto dopise plném špatných zpráv dostává Purkyně list přímo od Ignaze Nadherného. Ten vyjadřuje své politování, že se s Purkyněm neseťkal mezi uchazeči o uvolněnou stolici fyziologie, a oznamuje, že místo obsadil mladý a horlivý vědec Karel von Patruban (1816–1880), který přišel z Innsbrucku. Rozepisuje se dále o pláno-

WROCLAW

Purkynie Jan Evangelista

1787-1869

Czeski uczoney, fizjolog i anatom, w latach 1822–1850 profesor Uniwersytetu Wroclawskiego. Wielki humanista, założyciel Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego, organizacji studenckiej o charakterze naukowo-patriotycznym, skupiającej głównie studiujących we Wrocławiu Polaków.

Czech scholar, physiologist and anatomy specialist, and professor of Wrocław University over the period of 1822–1850. A great humanist and a founder of the Literary-Slav Society, a scientific-patriotic student organization primarily made up of Poles studying in Wrocław.

2

vaných reformách na univerzitách. V dopise mluví o mladém nástupci Krombholze a o změnách, které se již budou týkat mladé generace a jsou nešetné k stárnoucímu Purkyňovi, pro něhož tím naděje na návrat do Prahy definitivně mizí.

Revoluční rok 1848 přináší změny

Události r. 1848 nečekaně mění situaci. Profesor Patruban v dramatických dnech jara toho roku organizuje studentskou legii, se studenty dokonce hájí Karolinou proti granátníkům. Když následujícího roku v noci 1. července byl zatčen politicky podezřelý posluchač medicíny Petr Molnár, Patruban okamžitě navštívil vojenského auditora a žádal, aby byl student neprodleně propuštěn. Molnár u něho na ústavu pracuje a bez něho by musel zastavit přednášky. Když byl odmítnut, hlasitě protestoval: „Je to barbarství a hanobení univerzity, jak se zachází se studenty.“ Když auditor přivolal nadřízeného majora, Patruban pokračoval: „Budu znovu opakovat a to veřejně, že je to barbarství, jak zacházíte se studenty.“ O střetnutí referoval tisk a představitelé armády žádali satisfakci a potrestání. Patruban, aby se vyhnul důtce, podal 13. července 1849 rezignaci.

Katedra fyziologie je nečekaně opět zcela volná. Pražský lékař a Purkyňův přítel Václav Staněk (1804–1871, obr. 8) Patrubanův odchod v listopadu oznamuje do Vratislavi a ptá se Purkyně, zda má stále zájem přijít do Prahy. Purkyně ujišťuje Staňka, že se domů vrátit chce i proto, aby své dva syny vrátil do vlasti. V dopise Purkyně reaguje na zprávu, kterou našel v pražských novinách, totiž že přednášky z fyziologie zahájil profesor František Kurzak (1801–1868), dosud vyučující teoretickou medicínu a farmakologii pro ranhojiče, jenž se v r. 1834 i 1844 ucházel

2 Vratislavská univerzita si takto připomíná působení Jana Evangelisty Purkyně. Foto M. Stavinoha

3 Josef Rottenberger, profesor fyziologie v době Purkyňových studií

4 Jan Svatopluk Presl, profesor přírodopisu, spoluvůrce českého názvosloví, Purkyňův přítel od 20. let 19. století

5 Ignác František Fritz, profesor chirurgie, u něhož Purkyně na klinice praktikoval a mohl tak v nemocnici bydlet.

6 Ignaz Nadherný, profesor státního lékařství a studijní ředitel lékařské fakulty, v jehož přátelství Purkyně nevěřil.

7 Vincenc Julius Krombholz, všestranný klinik, vyhledávaný praktik a mecenáš, vyučoval postupně anatomii, chirurgii, terapii a fyziologii, byl i mykologem.

8 Václav Staněk, pražský lékař, spisovatel a politik, byl poslancem českého sněmu i říšské rady ve Vídni.

v konkurzu o místo profesora fyziologie. Purkyně má obavy, zda to není nečekaný kandidát na uvolněné místo, a píše: „Bojím se, že v tom vězí ruka Nad., jehož při vši jeho oulišnosti za svého přítele nedržím.“

V létě však přichází další změna, tentokrát pro Purkyněho příznivá: 28. července 1849 je ministrem školství jmenován hrabě Leopold Lev Thun (1811–1888, obr. 9). Thuna během jeho studií na právnické fakultě v Praze uvedl páter Franz Schneider, rodinný zpovědník Thunů, mezi osobnosti okruhu Josefa Jungmanna (1773–1847). Thun tam získal sympatie pro české hnutí. Jeho vzdělání v dětství bylo německé, ale naučil se dobře česky a za učitele češtiny si vybral Václava Hanku (1791–1861). Po ukončení studia strávil delší dobu ve Francii a Anglii. I během pobytu v zahraničí pokračoval ve zdokonalování své češtiny – v dopisech, které si vyměňoval s Hankou.

3

4

5

6

7

8

V r. 1842 Thun po dlouhé přípravě vydal v němčině spisek O současném stavu české literatury a jejím významu. Vyslovil tam přesvědčení, že germanizace josefínského období neuspěla a v budoucnu již není možná. Roku 1849 vydává další text, tentokrát v češtině – Úvahy o nynějších poměrech hledíc zvláště k Čechám. Zaslouží připomenout, že předmluva tohoto díla je datována 29. července 1849 a Thun se stal ministrem 28. července, tedy o den dříve. Návaznost jistě není náhodná. Uvedme krátkou citaci: „Politika národnosti německé a maďarské hrozila roztrhnouti Rakousko na dvě polovice. V obojí polovici bylo by tak bývalo veta po Slovanech. Neprátele Rakouska byli také nepřátelé jejich. Nedá se zapřít, že Slovanství v roce 1848 zachovalo říši rakouskou.“ Thun se tím přihlašuje ke koncepci austroslavismu. Na první Thunův spisek z r. 1842 napsal Purkyně pochvalnou recenzi pro polský časopis Tygodnik Literacki, kterou Thun dobře znal. V r. 1848 se Purkyně s hrabětem Thunem setkal v průběhu Slovanského sjezdu, kdy spolu pracovali v témže výboru.

Purkyně se tedy odhodlává obrátit přímo na ministra, dopis Thunovi osobně předal Pavel Josef Šafařík (1795–1861). Ten působil na ministerstvu školství, kam ho Thun povolal, aby předsedal komisi pro vypracování právní slovanské terminologie. Ze zachovaného německy psaného konceptu tohoto dopisu s Purkyněovými škrty a opravami citujeme podstatnou část. Škrtnutá slova jsou uvedena v závorkách.

Dopis nebyl dosud publikován v českém překladu. Jsou vynechány jen úvodní a závěrečné zdvořilostní formulace.

„Excellence, nemějte mi za neskromné, jestliže si představuji, že se budete pamatovat na mou osobu, a pokud tomu tak je, vím také, do které kategorie Vám blíže známých mužů naší vlasti mě zařadíte. Podnětem mého současného dopisu je prosba Vaší Excelenci povolat mě jako profesora fyziologie do Prahy. Zastávám stejné místo ve Vratislavi od roku 1823 a snad smím říci, že jsem v tomto ohledu působil užitečně a také v tomto oboru získal dobrou pověst své vlasti i sobě. Během této doby ale bylo mé nejnvtirnější přání prožít ještě (čas) dny, kdy bych se mohl znovu vrátit do své vlasti a stejně jako mí vlastenečtí přátelé ještě za soumraku svého života mohl být užitečný.

Již dvakrát jsem podnikl pokusy o návrat, ztroskotaly na tehdejších poměrech. Věřím, že nynější čas je příznivější, že v Rakousku jiné (slunce svítí) hvězdy vyšly, které řídí osudy národů, a že jedna mezi nimi je mi přátelská. Jsem sice stár (přes 60), ale ještě statný a cítím v sobě mnoho duševních a tělesných sil. Excellence, učiníte-li mě šťastným, zahájím zcela nové období svého života, v němž vedle německých přednášek budu přednášet i ve vlasteneckém jazyku. Mimo sebe přivedl bych spolu ještě dva syny, z nichž jeden se věnuje přírodním vědám, druhý umění malířskému.“

Šafařík 3. srpna 1849 oznamuje Purkyněovi, že dopis Thunovi osobně předal, a tři dny poté Thun Šafaříkovi sděluje, že má

v úmyslu předložit císaři Františku Josefu I. návrh povolat Purkyněho do Prahy. Prosí Šafaříka, aby to předběžně oznámil Purkyněovi dříve, než mu bude sám oficiálně psát, a chce předem znát Purkyněovy požadavky. Šafařík ministrovi ukázal Purkyněův dopis, v němž píše, že by přijal podmínky, které obdržel při svém příchodu do Prahy František Ladislav Čelakovský (1799–1852). Thun to vzal na vědomí s tím, že celá věc je tím usnadněna a zkrácena.

Ministr již 12. srpna 1849 sdělil českému místodržiteli Karlu Mecsérymu (1804 až 1885), že přijme demisi Patrubana a co nejdříve zajistí jeho nástupce. Po rozmluvě se Šafaříkem 31. srpna oznamuje Mecsérymu, že na uvolněné místo nemůže navrhnout nikoho důstojnějšího než profesora Purkyněho z Vratislavi. Nechce však činit žádná opatření dříve, než bude znát mínění profesorů v Praze. Gubernium proto žádá lékařskou fakultu o vyjádření do 15. září. Ředitel Nadherny odpovídá guberniu 10. září, že poslední schůze profesorů se konala 8. září a profesori již odjeli z Prahy na prázdniny. S takovou odpovědí není gubernium spokojeno a znovu žádá o urychlené vyjádření profesorského sboru. Na okraj přípisu připojuje poznámku „dringend“ (naléhavě) čtyřikrát podtrženou. Nadherny tedy nemůže odolat tlaku a oznamuje, že svolá sbor profesorů na 27. září. Gubernium to obratem sděluje ministerstvu. Sbor profesorů se ten den sešel a zvolil Purkyněho. Zprávu zasílají Nadherny a profesor patologie Vincent Alexandr Bochdálek (1801–1883).

Píší, že „podníceni úmyslem ministerstva povolati do Prahy Purkyněho, jednomyslně ho ten den zvolili profesorem fyziologie“. V přípisu se dále vyjadřují s velkým uznáním o Purkyňově světové proslulosti.

Thun tedy vypracoval návrh na jmenování, které odeslal císaři. V návrhu označuje Purkyněho za hvězdu první velikosti na lékařském horizontu ve Starém a Novém světě na věky se proslavivší. Právě toto srovnání po Purkyňově povýšení do šlechtického stavu v r. 1869 bylo inspirací pro jeho erb, v němž se objevují dvě hvězdy v českých národních barvách – bílá hvězda v červeném poli a červená hvězda v poli bílém.

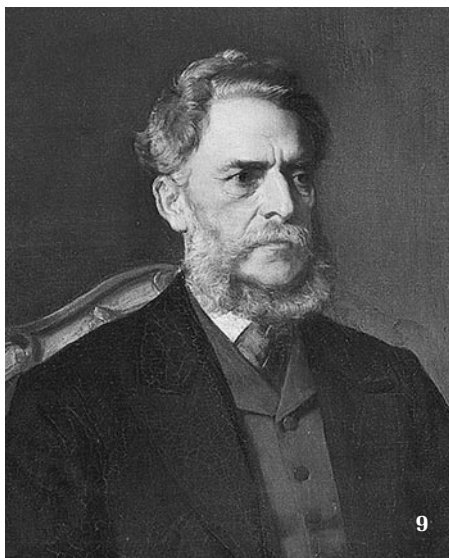
Mezitím profesor fyziologie ve Vídni Josef Julius Čermák (1799–1851), strýc Purkyňova studenta a později asistenta Jana Nepomuka Čermáka (1828–1873, více v Živě 2023, 6: CLXXVII–CLXXXI), píše Purkyňovi, že Thun požádal pražského profesora Josefa Hamerníka (1810–1887), aby se neoficiální cestou Purkyně dotázal, co by mohlo ministerstvo učinit, aby se v Praze cítil co nejpříjemněji. Purkyně pak Hamerníkovi sděluje své požadavky, chce v Praze vybudovat fyziologický ústav a očekává plat, který by odpovídal jeho příjmu ve Vratislavi, což bylo 2 000 tolarů. Thun pak zasílá Purkyňovi dopis, kde ho srdečně vítá do vlasti a v německy psaném textu náhle přejde do češtiny: „Toť jsou vlastenci, jakých velice potřebujeme, kéž bych mohl mnoho takových nacházeti. Však není-li jejich počet dosud tak veliký, jak bychom sobě přáli, doufám, že se brzo a stále utěšeněji množití bude.“ Thunův dopis má v podstatě společenský ráz, za návrh na založení fyziologického „kabinetu“ děkuje, jeho uskutečnění bude předmětem dalšího jednání. Ač srdečný, uvedl Purkyně do rozpaků. Slova o pouhém kabinetu se zásadně liší od jeho projektu fyziologického ústavu a obecné formulace o dalším jednání včetně jeho platu ho znepokojily. Svou nejistotu vyjadřuje v dopise Šafaříkovi otázkou, zda má měnit jednu jistotu reálnou (profesuru ve Vratislavi) za druhou ideální (místo v Praze).

Purkyňovo váhání je pro Thuna nepřijemným překvapením, vyzývá ho, aby nastoupil, jeho přáním postupně vyhová.

Šafařík na Purkyňova slova reaguje zděšeně: „Jak dávno, milý příteli, jsme všichni po té době toužili, i Vy sám a nyní se zdráháte a rozpakujete. Proboha Vás prosím zmužte se a nerozpakujte se, poslední to příznivá doba. Pan Čelakovský byl pro vlast obětí schopný, Vy byste byl neschopný?“ Purkyně byl však již rozhodnut. Odeslal dopis Thunovi a Šafaříkovi napsal: „Činnost pro vlast nepovažuji za oběť, nýbrž za radostný dar.“

Příčina neúspěchu pokusů o návrat?

Připomeňme Purkyňova slova v dopise jeho švédskému příteli Andersovi Retziusovi. Píše o úmyslu odejít z Vratislavi „nejraději do své vlasti, kdyby se rakouská vláda zbavila svého servilního a ustrašeného despotismu“. Později v r. 1861 na mezinárodním sjezdu říká: „Mé pokusy o návrat do vlasti ztroskotaly na tehdy existujícím dusivém ovzduší.“ Uvedli jsme také, že když hrabě Klebelsberg po smrti Krombholze jednal ve Vídni o Purkyňovi jako nástupci uvolněného místa, narazil na neústupnost arciknížete Josefa Ludvíka Antonína, spoluvládce císaře Ferdinanda. V dopise mi-

9 Leopold Lev Thun, rakouský a český politik, jako ministr školství se rozhodným způsobem zasloužil o povolání Purkyně do Prahy. Snímky z archivu autora

nistru Thunovi v r. 1849 uvádí: „Již dvakrát jsem podnikl pokusy o návrat do vlasti, ztroskotaly však na tehdejších poměrech.“

Čím si Purkyně zasloužil tuto trvalou nepřízeň rakouské vlády? Purkyně se v letech 1821–22 postupně účastnil konkurzů v Rakousku, na místa profesora v Praze, Pešti a Štýrském Hradci. Neuspěl, což bylo vysvětlováno v publikacích z druhé poloviny 20. století jeho příslušností k nejmenované tajné společnosti. Božena Matoušková totiž v r. 1955 uveřejnila text posudku, který pro univerzitu ve Štýrském Hradci vypracoval ředitel studií Nadherny. V jinak příznivém hodnocení na otázku, zda je Purkyně členem tajného spolku, Nadherny odpověděl: „Náležel dříve k jedné tajné společnosti a ještě je s ní ve spojení.“ Zde je vhodné připomenout, že v Rakousku byly tajné spolky přísně zakázány a členství v nich bylo považováno za trestný čin.

Jak mohl Nadherny, odpovědný za dění na fakultě, doporučit do konkurzu osobu, o níž věděl, že je členem tajné společnosti? Nejenže ji neměl doporučovat, neměl ji ani ponechat působit na fakultě. To nedávalo smysl. Hledal jsem možné vysvětlení této nejasnosti znovu v archivech a dotyčný posudek jsem našel. V německém textu zněla celá věta: Gehörte weder früher zu einer geheimen Gesellschaft (náležel dříve k jedné tajné společnosti) noch steht gegenwärtig mit einer solchen in Verbindung (a je s ní ještě současně ve spojení). Slovo noch v němčině znamená ještě, ale jsou-li ve větě současné weder – noch, pak to znamená ani – ani. Správný překlad tedy zní: Ani dříve nenáležel k tajné společnosti, ani s žádnou takovou není v současnosti ve spojení.

Po návratu do Prahy v r. 1850 byl Purkyně zařazen na seznam politicky kompromitovaných osob a byl pod policejním dohledem pro svou činnost v Národním muzeu, České Matici, Akademickém čtenářském spolku a jinde. Ale čím se znelíbil před odjezdem do Vratislavi v r. 1823? V seznamu kompromitovaných osob zpracovaném policií se o něm uvádí mimo jiné: „V roce 1820 vznikla koterie českých literátů, která pojala myšlenku založit Českou Matici,

patřili k ní Karel a Jan Preslové, Josef a Antonín Jungmannovi, hrabě Berchtold a Purkyně.“ Mezi mnoha zprávami o Purkyňovi, které jsou zachovány v archivech policejního ředitele, existuje hlášení pražského policejního ředitele z 16. února 1857, které upozorňuje místodržitelství na Purkyňův článek O vzniku časopisu Krok a jeho zaniknutí, uveřejněný v Živě (1857, 1: 83–86). K hlášení přikládá německý překlad celého článku. Purkyně v textu vzpomíná, jak se r. 1820 seznámil s J. S. Preslem, jenž ho uvedl mezi své přátele, kteří se pravidelně scházeli za předsednictví Josefa Jungmanna. „I zalíbilo se mi velice v tom kroužku jasných českých hlav a českých srdcí.“ Dále vysvětluje, jak v tomto kroužku vznikla myšlenka vydávat český časopis. Jeho původně navržený název Slovanská akademie byl nahrazen jménem Krok, odkazujícím na postavu z české mytologie. Schůzek se účastnili Antonín Jungmann, Karel Bořivoj Presl, Antonín Marek, Václav Svoboda a další. Pro první číslo časopisu, který měl sloužit ke vzdělání čtenářů, napsal Purkyně úvodník. Z něho citujeme několik vět: „Čechův kmen jest rod Slovanů, tam je jeho původ, jeho vzrůst a okrasa; slovanskými dobami jest mu pohybovati se v okrese naučném. Naše položení mezi ostatními národy nám dokazují, že naše povolání je sloužiti na převod vzdělanosti evropské k jiným vzdělaným rodům našeho. Nyní, když obzvláštní věk slovanský ve všeobecném nastal dějinstvu, neslušno nám loudati se a prázdiniti, poroku-li (porok – již vymizelé slovo znamenající výtka, pohanu) potomstva se nehrozíme.“

Slova o nastávajícím slovanském věku a zdůrazňovaný úkol Čechů zprostředkovat evropskou vzdělanost „k jiným rodům našeho“, tedy k ostatním Slovanům, rakouská policie v 50. letech vnímala jako politicky podezřelé. Jak asi tyto věty mohly působit na rakouské úřady v letech dvacátých, v době vlády císaře Františka I. a Metternichova absolutismu? Francouzský historik Arnošt Denis charakterizuje tohoto císaře jako neústupného a bázlivého monarchu, který za osobního nepřítele považoval každého, kdo chtěl v nejmenším hybat se zavedeným řádem. S prchlivou krutostí sobe ohroženého ve svém pohodlí stíhal nespokojence, kteří rušili jeho klid. V Čechách rozšířené přesvědčení o nastávajícím věku slovanském vycházelo z myšlenek německého filozofa Johanna Gottfrieda von Herdera (1744–1803). Zdůrazňování slovanství bylo Vídní považováno za nebezpečný panslavismus, separatismus a důkaz vlivu carského Ruska. Vídeň se totiž obávala povstání rakouských Slovanů podporovaného Ruskem. „Každý Čech je podezřelý vládě,“ stěžoval si J. Jungmann v dopise z r. 1824 svému příteli Janu Kolárovi. Tato slova vystihují ovzduší 20. let v Čechách.

Byla tedy Purkyňova spolupráce s okruhem Josefa Jungmanna, kterou policejní hlášení označuje za politicky podezřelou „koterii českých literátů“, a jeho úvodník v Kroku příčinou nevěle rakouské vlády, která nepřála jeho návratu do Prahy?

Dlouholeté úsilí o návrat do vlasti konečně přineslo úspěch – v dubnu 1850 Purkyně přijel do Prahy.

Použitá literatura uvedena na webu Živy.